

AŞIQ HAVALARINDA "KƏSMƏ" VƏ "ŞİKƏSTƏ" ADLARI

Azərbaycan və İran aşıq musiqilərinin adlarına nəzər salarkən bir çox havaların "Kəsmə" və "Şikəstə" adları daşdığına şahidi oluruz. Öncə "kəsmə" sözü bərdə bəzi subyektiv fikirlərimizi bölüşmək istərdik. Xalq ifadəsi olaraq kəsmə sözü müxtəlif anımlar daşımaqdadır.

İncələdiyimiz zaman kəsmə sözünün əsasən iki fərqli mənası olduğu təsbit edilir. İlk anlamda bir heyvanın və ya ərzaqın kəsilməsi ağla gəlir. Məsələn, qurban kəsmə, qarız, qovun kəsmə, çörək kəsmə, ağac kəsmə və s. İkinci anlamda isə ömr formasında deyildiyi zaman əks məna başa düşülür. Yəni, qurbanı kəsməmək, qarız kəsməmək, qovun kəsməmək, çörək kəsməmək, ağac kəsməmək və s. Məlumdur ki, kəsmə sözünün kökü kəs kəlməsinə əsaslanır. Bir çox xalq ifadələrində işlənən bəzi kəlmələrdə kəs sözüne rast gəlinir.

1) Bir yolçunun nəzərdə tutduğu uzaq mənzili az bir zaman içərisində qət etmək üçün başbilənlərimiz "Yolu kəsə get" və ya "Yolu kəsdirmə get" ifadələrlə doğru yol göstərmişlər.

2) Dağ zirvəsinə qalxa bilmək həvəsində olan bəzi şəxslər, yoxuşlu yolla irəliləyən zaman yorulduqda "Bura çıxana kimi nəfəsim kəsildi" demələri də bizi ləzə məlumdur.

3) Bir yaxınını və ya tanışını görmək məqsədilə gedib onun tapa bilmədikdə kor-peşman geri döndüyü zaman həmin şəxsəndə vəziyyəti bu suallarla öyrənməyə çalışırlar. "Bir kəs yoxmu?" və ya "Bir kəs tapılmadı mı?"

4) İki şəxsin xeyanətdən uzaq olan dostluğunun, o cümlədən sədəqətliyinin, etibarlılığının rəmzi kimi "Onunla duz-çörək kəsmişəm" ifadəsi də elimizin təbiri-də hələ də qalmaqdadır. Və yaxud da iki dostun aralan deyidiyi, inciyib-küsdüyü zaman belə bir ifadə - "Onunla haqqı-salamı kəsmişəm" ifadəsi də işlənərkəddir.

5) Müəyyən bir xoşagəlməz hadisə üzüntüsündən kədərlənib höknürtü ilə ağlayan, sızıldayan şəxsin nəti-dədə, hiçqıraracaq daşması prosesində bəzən kəsik-kə-sik nəfəs almasına da səbəb olur. Bu nümunələr kəsmə kəlməsinin fərqli mənalar daşmasını bir daha sübut edir. Məhz "Kəsmə şikəstə" adlı xalq musiqi nümunəsinin vokal ifa baxımından qırıq-qırıq, kəsilə-kəsilə, bir növ hiçqırtı ilə oxunma tərzində təbii ki, insanın keçirdiyi stresli və peşmürdə halından, təlx olmuş daxili aləmindən, qəmli, kədərlə oqtandıran, pessimist əhvali-ruhiyyəsinəndə irəli gəlir. Bütün bu səbəblər isə onun musiqi dilinə həzinlik, kövrəklik gətirməklə yanaşı, emosionalılıqla ifadə olunan lirizm xüsusiyyətləri də aşılır. Bu baxımdan əsasən bayatı formasında ifa olunan "Kəsmə şikəstə" əzab-iztirab, bir qədər həyatdan küskünlük, bədbinlik, zamandan şikayət motivləri, dövrədən incik-

lik, bununla belə bir az da ümid hissələri musiqinin vokal ifa tərzində vəsf olunur. Azərbaycan və İran aşıqlarının musiqi repertuarında bizim təsbit etdiyimiz, sözün kökü kəs olan, kəsmə və ya kəsik adlar daşıyan 13 saz havasına nəzər saldıqda bəlli olur ki, bu qəbildən olan havaların bəzisi dastan qəhrəmanlarının adlarını, digərləri şəxs adlarını, bəziləri də mahal adını və s. özündə yaşatmaqdadır. Konkret nümunələrə nəzər salaıq. Məsələn:

1. Kəsmə şikəstə	8. Kəsmə Dilqəm
2. Kəsmə gəraylı	9. Kəsmə divanı
3. Kəsmə gözəlləmə	10. Kəsmə qaraçı
4. Kəsmə Şəhur	11. Kəsmə Kərəm
5. Kəsmə hicran	12. Qulu Kəsik
6. Mustafa kəsməsi	13. Kəsik Kərəm
7. Kəsmə Keşişoğlu	

Saz havalarının adları içərisində tez-tez şikəstə adı ilə də qarşılaşıraq. Şikəstə müxtəlif anımlar daşımaqdadır. Şikəstə kəlməsi bəzi insanların anadan gəlmə və ya qəza nəticəsində xəsarət alaraq, sonradan vücudunda olan bədən üzvlərindən birinin yetərinə çalışmaması, eləcə də bir şəxsin iflic keçirməsi zamanı qolunun biri öz fəaliyyətini dayandırmasından, hərəkətsiz qalmasından yaranan sözdür. Şikəstə həmçinin ümumi bir söz kimi insanın gözünün kor, qulağının kar, dilinin lal, eləcə də ayağının topal olmasını bildirən əlil anlamındadır. Bu bərdə S.Altaylının 1994-cü ildə İstanbulda yayımlanmış "Azərbaycan Türkçəsi Sözlüyü" adlı kitabının II cildinin 1088-ci səhifəsində belə yazılır: "Şikəst - hastalıqdan və ya hərhangə bir səbəpdən dolayı vücud orqanlarından birini kəsbetmək və ya istifadə ediləmə gətirmək". Bəzən həyatdan yarımaq, "taleyin daha dəyəməsi", "bəxtin qara gəlməsi" kimi neqativ psixoloji halların baş verməsi də insanın mənəvi aləminin şikəst olması kimi dəyərləndirilir. "Kalbi kırılmış, yüreyi yaralı" (I, s. 1088).

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda və İranda fəaliyyət göstərən aşıqların təbirində, musiqi repertuarında, eləcə də xalq arasında şikəst sözü yer aldığı halda, həmin kəlmənin qarşılığı "Sakat", "Bədənsəl əngəlli" və ya "Zehinsəl əngəlli" kimi Anadoluda işlənərkəddir. Mühəribədə iştirak edib vuruşma nəticəsində xəsarət alıb şikəst olmuş şəxslərə Azərbaycanda "Mühəribə əlili", "Mühəribə qəhrəmanı", "Mühəribə veteranı", İranda "Canbaz", Anadoluda "Qazi" deyilməkdədir.

Bözi musiqi tədqiqatçıların fikrinə görə şikostələr XIX əsrdə zərbi-muğam kimi xanəndələrin ifaçılığında geniş yayılmışdır. Şikostələr daha çox Segah moqamına əsaslanması ilə əlaqələndirilir. "Şikeste-segah makamında ritimli muğam" (1, s. 1088) Azərbaycan xanəndəlik sənətində iki şikosto, "Qarabağ şikostəsi" əsasən kişi xanəndələr və "Kəsmə şikosto" qadın müğənnilərin tərəfindən günümüzədə daha çox ifa edilməkdədir. Bu baxımdan Xan Şuşinski "Qarabağ şikostəsi"nin, Fatma Mehroliyeva, Şövkət Ələkbərova isə "Kəsmə şikostonin" mahir müğənniləri kimi Azərbaycan xanəndəlik ifaçılığı tarixində yer almışlar. Bununla belə "Şirvan şikostəsi" adlı aşiq havası isə əsasən Şirvan, eləcə də Təbriz-Qarabağ aşiq məktəbinin sənətkarlarının repertuarında yer almaqda, yalnız bu mahalın sənətkarlarının ifaçılığında yaşadıqlarıdır. Bu baxımdan bir çox xanəndələr şikostələri öz səsinin imkanına-diapazonuna uyğun olaraq gah "Mirzə Hüseyn segah", eləcə də "Haşim segah" bözün də "Orta segah" kimi dəyişik moqamlarda ifa etməyi münasib sayırlar. Daha çox saz musiqisinə xarakterik olan aşiq şikostələrinin yaradıcıları-müəllifləri və ilk ifaçıları möhiz ustad aşıqlar olmuşdur. Bu havaların ifa edilib zaman-zaman yaşadılması və günümüzədək gəlib çıxması da təbii ki, aşiq sənətkarların adları ilə bağlıdır. Vaxt ötdükcə bözi aşiq şikostələri xüsusən də "Kəsmə şikosto", və "Qarabağ şikostəsi" Azərbaycanın məşhur xanəndələrinin tərəfindən sevilərkən repertuarlarına daxil edilmiş, öncə qeyd etdiyimiz kimi zərbi-muğamlar adı altında hal-hazırda ifa olunmaqdadır.

Şikostə havalarının çeşidli adlarına nəzər saldıqda bir qrupunun əsasən yer-yurd adlarını, bir qrupunun şəxs adlarını, bəzilərinin mahal, bölgə, şəhər, adlarını özündə ehtiva etdiyini görürük. Bununla belə özündə dastan qəhrəmanının adını yaşadan şikostələrə də rast gəlirik. Uzun illər aparılan tədqiqatımız nəticəsində Azərbaycan və İran aşıqlarının repertuarında 43 şikostə adlı havanın olmasını təsbit edə bildik. Şikostə adlı havalar bunlardır:

1. Şikostə	5. Təbriz şikostəsi
2. Qaratorpaq şikostə	6. Əhməd şikostəsi-Əhmədi şikostə
3. Çoban şikostə	7. Qədim şikostə
4. Meydan şikostəsi	

8. Qarabağ şikostəsi-Qarabağı şikostə	27. Korəm şikostəsi
9. Qarağan şikostəsi	28. Kollə şikostə
10. Qaraxan şikostəsi	29. Köhnə şikostə
11. Aşiq Ağa şikostəsi	30. Tarım şikostə (İranda mahal)
12. Şorako şikostəsi	31. Xalkal şikostə (İranda mahal)
13. Üzimdil şikostə	32. Zəncançayı şikostəsi
14. Daban şikostə	33. Düz şikostə
15. Dilqəmi şikostə-Dilqəmi şikostəsi	34. Orta şikostə
16. Mahal şikostə	35. Güllü şikostə
17. Şirvan şikostəsi	36. Ayaq şikostə
18. Xəmsə şikostə	37. Hələyli şikostə
19. Camal şikostəsi	38. Hüseynquluxan şikostəsi
20. Əliqulu şikostəsi	39. Govdulu şikostə
21. Köhnə Şirvan şikostəsi	40. Badami şikostə
22. Yetim şikostə	41. Bayatı şikostə
23. Sarıtorpaq şikostə	42. Quba şikostəsi
24. Mustafə şikostəsi	43. Qobustan şikostəsi
25. Urmiya şikostəsi	
26. Kəsmə şikostə	

Yekun olaraq qeyd etməliyə ki, aşiq havaları içərisində kəsmə adlı saz musiqilərinin sayının 13, şikostə adlı havaların sayının 43 olması bu musiqilərin sayını ifadə etməkdədir. Ola bilsin ki, eyni melodiya bir çox aşıqların terminalogiyasında fərqli adlar daşımaqdadır. Əsas məqsədimiz bözi ustadlarımızın repertuarında hələ də yer alan və hal-hazırda ifa olunan klassik havaları çağdaş cihazlar vasitəsilə SD-lərə yazdırıb konkret olaraq melodiyaarının sayını təsbit etməkdən ibarətdir. Yaxın illərdə bu cür ənənəvi saz havalarının nota köçürülməsi, eləcə də musiqi təhsili ilə bağlı fəaliyyət göstərən məktəblərdə, xüsusən də konservatoriyada tədris edilməsi, onların ifa tərzinin, instrumental və vokal ifa üslubunun öyrədilməsi, milli musiqi abidələrimizin qorunması və yaşadılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

● İlqar İMAMVERDİYEV,
sənətsünəşliq doktoru

Ədəbiyyat

- Altaylı S. Azərbaycan Türkçəsi sözlüyü, II c. İstanbul, 1994.
- Qurbanov B. Azərbaycan incəsənəti təriflər, təhriflər. Bakı, Araz, 2001.
- İmamverdiyev İ. Azərbaycan xalq mahnıları adı ilə ifa olunan aşiq havaları. Ekologiya, Fəlsəfə, Mədəniyyət jurnalı, Bakı, Təbib, 1995.
- İmamverdiyev İ. Azərbaycan və İran aşiq sənətinin qarşılıqlı əlaqələri, Bakı, "Nafta-Pres", 2008.
- İmamverdiyev İ. Bülbülün aşiq sənətinə münasibəti (Bülbülün anadan olmasının 100 illiyi münasibəti ilə 1988-ci ildə ADK-da keçirilmiş elmi konfransın materialları). Bakı, 1998.
- Vəliyev V. Azərbaycan folkloru. Maarif, Bakı, 1985.
- Qasımlı M. Ozan-Aşiq sənəti. Bakı, Uğur, 2003.
- Hökimov M. Azərbaycan klassik aşiq yaradıcılığı. Bakı, APL, 1982.